

IŠ BIBLIOTEKŲ ISTORIJS BIRŽUOSE
IR BIRŽŲ APYLINKĖSE
XVI—XIX a.¹

ALDONA VOKĖNAITĖ

Autentiškos žinios apie pirmąsias Biržų krašto bibliotekas siekia XVI a. Mikalojus Radvila Rudasis (1512—1584), Biržų tėvonis, vyriausiasis Lietuvos kariuomenės vadas, Trakų, o vėliau — Vilniaus vaivada, mokslus buvo baigęs Vokietijoje 1544 m. Kadangi Andrejus Volanas, Stanislovas Sudrovijus ir kiti jam yra dedikavę savo veikalus, poetas Petras Roizijus siuntinėjęs knygas, sprendžiama, jog M. Radvila Rudasis savo rūmuose komplektavo bibliotekas². Jo tėvas, didysis etmonas Jurgis Radvila (1480—1541), taip pat buvo mokėsis užsienyje. Tiesa, šie abu didikai Biržuose nuolatinės rezidencijos dar neturėjo, bet pastarųjų bibliotekos po jų mirties galėjo atitekti M. Radvilos Rudojo sūnui, Biržų kunigaikščiui Kristupui I Radvilai Perkūnui (1547—1603). Šis, 1589 m. pastatęs Biržuose tvirtovę ir jos kieme rezidencinius rūmus, nuolatos gyveno Biržuose, beveik niekur iš jų neišvažiuodamas³.

XVI a. pabaigoje Biržai buvo nemažas kultūros centras. Kunigaikštis Kristupas I Radvila Perkūnas rūpinosi Biržų gerove ir garbe. 1589 m. miestui jis suteikė magdeburgines teises, kvietė į jį gyventi mokyčiausius ir gabiausius savo konfesijos žmones, aktyvesnius reformacijos veikėjus. Biržuose tarnavo keturi žinomi litera-

tūros darbuotojai. Poetas Andrejus Rimša (apie 1550—po 1595 m.), save laikęs lietuviu, kilęs nuo Naugarduko, savo poemoje „*De keypos akroama to jest dziesięciroczne powieści wojennych spraw... książećcia... Krzystofa Radziwiłła...*“ („Desimties metų apysaka“, lenkų k.) aprašęs etmono Kristupo I Radvilos Perkūno desimties metų karo žygius, 1572 m. tarnavo Biržų kunigaikščiui, o 1589 m. buvo paskirtas Biržų miesto vaitu iki gyvos galvos⁴. Jau prieš 1584 m. Biržų Radvilų valdose pradėjo eiti dvasininko pareigas pagarsėjęs evangelikų raštijos atstovas S. Sudrovijus. 1592 m. jis buvo atkvieistas į Biržus ir čia klebonavo⁵. Betar naudamas Biržuose, 1594 m. jis išleido porą knygų — „*Idololatriae Loiolistarum oppugnatio*“ („Prieš lojolininkų stabų garbinimą“, lotynų k.) ir „*Katechizm*“ („Katechizmas“, lenkų k.). Trečias literatūros darbuotojas buvo pulkininkas Jonas Sicinskis (Čičinskas), Biržų vietininkas. Keletą kartų savo lėšomis jis išleido S. T. Turnovskio veikalą, pavadintą „*Zwierciadło nabożeństwa chrześcianskiego*“ („Krikščioniškų apeigų veidrodis“, lenkų k.). Jo 1594 m. leidinys buvo paskirtas Kristupo I Radvilos Perkūno sūnui Jonušui, o dedikaciją pasirašė Jonas Sicinskis iš Biržų dvaru. Tuo pačiu laiku Biržuose gyveno dar

¹ Šis straipsnis yra Vilniaus V. Kapsuko universiteto bibliotekininkystės specialybės studentės neakivaizdininkės 1969 m. apginto diplominio darbo dalis. Diplominio darbo mokslinis vadovas — doc. K. Sinkevičius, Straipsniui medžiagos suteikė K. Snarskis.

² Ročka M. Lietuviškoji Petro Roizijaus poezijos tematika ir jo kultūrinė veikla Lietuvoje.— „Literatūra“, 1965, t. 8, p. 147.

³ Yčas J. Biržai, K., 1931, p. 37.

⁴ Monumenta Reformationis Polonicae et Lithuanicae. Seria I, zeszyt. I. Zabytki z wieku XVI, Wyd. 2. Wilno, 1925, p. 131.

⁵ Ten pat, p. 136.

ir ketvirtas žymus literatūros darbuotojas — Andrejus Chsonstovskis (apie 1555—1618), vienas mokyčiausių ir darbščiausių Lietuvoje veikusių reformatų. 1592 m. jis tapo Kristupo I Radvilos Perkūno rūmų pamokslininku⁶.

Sunku įsivaizduoti, kad šie vyrai, dirbantieji literatūrinį darbą, rašantieji ir leidžiantieji knygas, nebūtų turėję asmeninių bibliotekėlių.

XVI a., vystantis prekiniam piniginiam santykiams, stiprėjant humanizmo idėjų įtakai, Lietuvoje pradėjo kurtis mokyklos ir mokslinių žinių židiniai. Manoma, kad Biržuose mokyklą įsteigė M. Radvila Rudasis. Rašytinių tikrų žinių apie mokyklą turime iš jo sūnaus Kristupo I Radvilos Perkūno laikų. Šis savo privilegijoje, 1589 m. gegužės 1 d. duotoje Biržų miestui, nurodo, kad Biržų miesto bakalaurui, t. y. mokyklos mokytojui, turi būti mokama po 30 lenkiškų auksinų atlyginimo. XVII a. pradžioje Biržų parapiinė mokykla jau vadinama gimnazija, ji buvo plačiai pagarsėjusi, turėjo kelias klases; joje dirbo keletas mokytojų. 1617—1620 m. šios mokyklos rektorius buvo užsienyje baigęs mokslus Adomas Rasijus. Bedirbdamas Biržuose, kartu su savo auklėtiniais jis išleido lotynų kalba dvi knygas, kuriose eilėmis Biržų poetai apraudojo Jonušo Radvilos (1579—1620) žuvimą ir Kristupo II Radvilos (1585—1640) sūnelio Jurgio mirtį. XVII a. gale Biržų gimnazija sumenkėjo ir XVIII a. virto pradine mokykla.

Turime žinių, kad prie Biržų mokyklos yra buvusi ir biblioteka. (Bažnytinių mokyklų bibliotekas tada lėšomis aprūpindavo Vilniaus sinodas.) Dalis šios mokyklos bibliotekos vėliau pateko į Evangelikų reformatų sinodo biblioteką Vilniuje. 1933 m. pastarojoje bibliotekoje dar buvo galima rasti knygų, kadaise priklausiusių Biržų mokyklos bibliotekai⁷.

Biržų mokyklos rektorai paprastai būdavo dvasininkai. Reformatų kunigai aukš-

tuosius mokslus eidavo Vakarų Europos universitetuose. Baigę mokslus, grįždami į Lietuvą, jie parsiveždavo iš užsienio knygų. Asmeninės bibliotekos čia ir toliau buvo papildomos literatūra. Apie reformatų kunigus sakydavo, kad jie beturčiai, bet labai turtingi vaikų ir knygų.

Tuo metu Biržuose gyveno ir dirbo nemaža žinomų reformatų kunigų. Jie taip pat dirbo ir literatūrinį darbą. Paminėtinas čia kunigavęs Baltazaras Krosnevičius, religinių knygų autorius ir cenzorius, 1601 m. Bazelio universitete įsigijęs teologijos daktaro laipsnį. Kitas šio laikotarpio literatūros darbuotojas buvo Jonas Ramanauskas, Biržų mokyklos auklėtinis. Jis rašė eilėraščius, Kristupui II paliėpus, išvertė Johano Gerhardo (1582—1637) veikalą „Meditationes sacrae“, pasirodžiusį Leidene 1627 m. (vertimas buvo išspausdintas „Medytacye Jana Gerharda“ pavadinimu). Negalima pamiršti ir Užnerio superintendenteo Samuelio Minvydo (gimė 1602 m.), rašiusio jau ir lietuvių kalba, teologijos kandidato Mikalojaus Minvydo (mirė 1688 m. Biržuose), teologijos daktaro Jono Petersono bei kt. Jie turėjo turtingas asmenines bibliotekas.

Be mokyklų ir asmeninių bibliotekų, nežiūrint jėzuitų reakcinių veikslių, politinės bei ekonominės krizės, XVII a. Lietuvoje atsirado ir bažnytinių bibliotekų. Jų galėjo būti ir Biržų krašte. Kad šio krašto bažnyčios yra turėjusios nemažų knygų rinkinių, rodo atsitikimas, kurį papasakojo Užnerio konsenjoras P. Balceris savo laiške, rašytame 1729 m. rugpiučio 26 d. iš Papilio Jablonskiui. 1729 m. rugpiučio 24 d. Salamiestyje per jomarką įsigėrusio dominikono Gruzdo vadovaujama minia nusiaubė evangelikų reformatų kleboniją ir bažnyčią. Išlaužę bažnyčios duris, girti smulkieji bajorai ir šiaip žmonės ne tik visus suolus ir katedrą į šipulius suskaldė, bet ir knygas, kurios buvo užrakintos spintose ir padėtos ant grindų, sukapojo.

⁶ Nowy Korbut. T. 2. Pismiennictwo staropolskie. 1964, p. 86.

⁷ Mikelėnas J. Įspūdžiai Vilniaus sinodą aplankius.—„Mūsų žodis“, 1933, Nr. 3/4, p. 67—85.

suplėšė ir po visą bažnyčią išblaškė. Dalį knygų išnešę už šventoriaus išmėtė, o kitas ant akmenų krūvon sukrovė ir dominikonas jas sudegino⁸.

Biržų reformatų bažnyčia nuo senų laikų irgi turėjo daug knygų, kurios jai atiteko, reikia manyti, kaip dovanos.

Kaip visoje Lietuvoje, taip ir Biržų krašte prie bažnyčių buvo steigiamos parapiinės mokyklos. Biržuose jų veikė net trejetas⁹. Senoji evangelikų reformatų parapiinė mokykla XVI a. pabaigoje buvo pasiekusi kolegijos lygį, tačiau XVII a. ji pradėjo menkėti. Liuteronų mokyklą Biržuose Liudvika-Karolina Radvilaitė leido statyti 1687 m., ji pradėjo veikti 1696 m. XVIII a. pirmojoje pusėje Biržuose įsigalėjus katalikams, atsirado ir katalikų parapiinė mokykla. Mokyklos yra buvusios taip pat Papilyje (XVII a. pradžia), Švobiškyje (XVII a. pradžia), Krinčine (nuo 1611 m.), Čypėnuose ir kitur. Jose mokėsi daugiausia bajorų vaikai, iš valstiečių retas buvo raštingas. Tai rodo kad ir toks faktas. Nors Vabalninke buvo parapiinė mokykla, kurią 1781 m. lankė 32 vaikai, 1782 m.—44, 1798 m.—40, 1805 m.—15, 1828 m.—42 vaikai, iš 112 Vabalninko valsčiaus valstiečių, 1836 m. turėjusių pasirašyti vieną dokumentą, galėjo pasirašyti tik šeši, nes kiti buvo neraštingi¹⁰.

Parapiinės mokyklos Lietuvoje arba visai neturėjo bibliotekėlių, arba jos būdavo labai nedidelės. Iš Biržų krašto mokyklų paminėtina tik Joniškėlio parapiinė mokykla, įsteigta 1808 m. Ji 1833 m. turėjo 190 knygų, iš kurių 171 buvo lenkų kalba, 8—lotynų, 7—vokiečių, 4—rusų ir nė vienos lietuvių kalba¹¹. Reikia manyti, kad šios mokyklos bibliotekai buvo parenkamos rimto turinio ir pažangios knygos, nes joje dirbo mokytojai, baigę Vilniaus

universitetą. Vienas jų, Juozas Blusys, 1817 m. išsirašė H. Pestalocio „Wykład metody elementarney“, J. Lelevelio „Rzut oka na dawność narodów Litewskich“ ir kitas.

Vabalninke buvo įsteigta ir parapijos biblioteka. 1818 m. ji turėjo 124 tomus, bet nebuvo nė vienos lietuviškos knygos¹². O 1857 m. jos fondą sudarė 114 knygų. Tais pačiais metais šiai bibliotekai klebonas H. Paulavičius padovanojo dar 184 knygas. Jai buvo skirtos klebonijoje patalpos¹³.

Bažnyčių bibliotekoms mirdami savo knygų rinkinius palikdavo ir pasauliečiai. Didelę asmeninę biblioteką XIX a. viduryje turėjo sukomplektavęs Kastantas Balbianis (mirė 1878 m., turėdamas 82 metus). Jis mokėsi Vilniaus universitete, 1819 m. gavo medicinos daktaro laipsnį, kurį laiką buvo Petrapilyje Medicinos departamento vicedirektorius, vėliau dirbo gydytoju Biržuose. Po mirties jo dveji namai Biržuose kartu su biblioteka perėjo sinodo žinion. Dar 1922—1923 m. biblioteka buvo Biržuose. Tais metais Lietuvos evangelikų reformatų sinodas Biržuose svarstė jos valdymo reikalus¹⁴. Buvę K. Balbianio namai 1944 m. sudėgė.

Sekdami didikais, knygas ėmė rinkti ir kai kurie smulkesnieji Lietuvos žemvaldžiai. Didesni knygų rinkiniai dvaruose pradėjo atsirasti XIX a. pradžioje. Nemažą tam įtaką darė Vilniaus universitetas, kėlęs bendrą visuomenės kultūros lygį. Dvaruose esančias knygas skaitydavo ne tik jų savininkai, bet ir artimesni kaimynai. Šiose bibliotekėlėse jau būdavo daug pasaulietinio turinio knygų.

Didžiausia iš dvarų bibliotekų buvo Biržų Astravo dvaro savininko grafo Jono Tiškevičiaus (1802—1862) biblioteka. Jau

⁸ *Lukaszewicz J.* Dzieje kościołów wyznania helweckiego w Litwie. T. 2. Poznań, 1843, p. 199.

⁹ Lietuviškoji enciklopedija. T. 3. K., 1935, sklt. 1181—1194.

¹⁰ *Akiras [Biržys P.]* Biržų apskritis. K., 1932, p. 512.

¹¹ *Lukšienė M.* Bibliotekos Lietuvoje XIX a. pirmoje pusėje.—„Bibliotekininkystės ir bibliografijos klausimai“, t. 5, 1966, p. 115.

¹² *Šakenis K.* Vabalninkas ir jo apylinkė praeityje. K., 1935, p. 74.

¹³ „Bibliografijos žinios“, 1937, Nr. 6, p. 255.

¹⁴ „Mūsų žodis“, 1923, Nr. 9/10, p. 14; 1931 m., Nr. 4, p. 156.

anksčiau turėtų knygų kolekciją jis praturtino, nupirkdamas vertingą biblioteką iš Preilių dvarininko Latgalijoje grafo Mykolo Borcho. Tarp pirktų knygų buvo daug istorinių veikalų įvairiomis kalbomis, ypač Lenkijos istorijos klausimais. Paminėtini tokie reti leidiniai, kaip kontreformacijos šulo Jokūbo Vujeko (1541—1597) „Postilė“ (1584 m. leid.), Herbinio „Religiosa Kijoviensis cryptae“ (Jena, 1675), arionų „Bibliotheca fratrum polonorum“ (1656). Didžiausia kolekcijos retenybė buvo inkunabulai lotynų kalba. Spausdintų knygų buvo rusų kalba — 145, lotynų ir vokiečių — 501, lenkų — 1262, prancūzų ir anglų kalbomis — 2604; iš viso — 4546 knygos¹⁵.

J. Tiškevičiaus kolekcijoje buvo ir įdomių asmenų rankraščių, senovės Radvilų archyvo dokumentų, daug žemėlapių ir paveikslų (1063), taip pat archeologinių eksponatų (226). Astravo dvaro kultūros turtus sukatalogavo archeologas Eustachijus Tiškevičius (1814—1873), prieš 1870 m. atvykęs į Biržus ir čia radęs 7565 knygas, dokumentus, paveikslus, eksponatus ir kt.

1861 m. panaikinus baudžiavą, paspartėjo kapitalizmo vystymasis žemės ūkyje ir pramonėje. Atsirado galimybės kultūrai kilti. Šiuo metu, kaip ir anksčiau, lietuviškų knygų buvo nedaug, betgi dabar, vystantis kapitalizmui, jų poreikis didėjo.

Uždraudus leisti Lietuvoje lietuviškas knygas, buvo pradėta jas spausdinti užsienyje. Jas į Lietuvą slapta gabeno ir čia platino knygnešiai. Daug knygnešių turėjo ir Biržų kraštas. Žymiausias jų, žinomas ne tik Biržų apylinkėse, bet ir visoje Lietuvoje, buvo suostietis Jurgis Bielinis (1846—1918). Garsėjo taip pat knygnešiai Pranas Verkėlis, Petras Šėmbelis, Antanas Krasinskas-Voverys. Knygoms laikyti kai kurie knygnešiai buvo įsirengę slaptus sandėlius, iš kurių duodavo žmonėms kny-

gas ir paskaityti. Pvz., A. Krasinskas-Voverys, knygnešys nuo 1886 m., draudžiamus raštus 1895—1900 m. laikydavo pas Kazį Šėmbelį Pasvalyje¹⁶. Vienas nuolatinių J. Bielinio knygų sandėlių buvo knygnešio Stepo Pavilionio namuose, Gripkelių kaime¹⁷. Tokie sandėliai iš dalies skaitytojams atstodavo slaptas bibliotekas.

Į XIX a. pabaigą kaimuose atsirado įvairių draugijų ir kuopelių, kurių pagrindinis uždavinys buvo steigti bibliotekėles ir plauti knygas. Tų organizacijų nariai palaikydavo ryšius su knygnešiais, iš kurių gaudavo literatūros. Apie Biržus kaimuose veikė „Apaščios ir Nemunėlio susivienijimas“, „Svirplys“ ir kitos slaptos bibliotekėlių kūrimo organizacijos. Draugija „Svirplys“, kurios centras buvo Kvyriškyje¹⁸, platino knygas ir laikraščius, steigė bibliotekas, vadinamas knygynėliais. Tokie knygynėliai buvo įsteigti Savučiuose, Trišakiuose, Kvyriškyje, Biržuose ir kitur¹⁹.

Gausėjant inteligentų, daugiau atsirado ir asmeninių bibliotekėlių. Didelę asmeninę biblioteką turėjo ir labai ją brangino poetas Stanislovas Dagilis (1843—1915), gimnazijos mokytojas, 1894 m. apsigyvenęs Biržuose. Jis buvo tikras bibliofilas. Šis žmogus turėjo nemaža vertingų knygų, pvz., 1591 m. išleistą J. Bretkūno „Postilę“, A. Šleicherio „Lietuvių kalbos gramatiką“ (Praha, 1856) ir kt.

Kai kurių Biržų, Nemunėlio Radviliškio apylinkių dvarininkų iniciatyva XIX a. pabaigoje buvo suorganizuota „skrajojanti biblioteka“. Kaip prisimena Biržų gyventojas Liudomiras Nastopka iš savo motinos pasakojimų (prisiminimai užrašyti 1969 m. balandžio 21 d.), šios bibliotekos knygos keliaudavo iš vientų namų į kitus iš anksto numatytu ratu. Jos patekdavo ir į inteligentų rankas. Kas suorganizavo šią biblioteką, iš kur gaudavo knygas ir kur jas,

¹⁵ Yčas J. Biržai, p. 135.

¹⁶ Knygnešys. 1864—1904. T. 1, K., 1928, p. 156.

¹⁷ Akiras [Biržys P.]. Biržų apskritis, p. 480—481.

¹⁸ Knygnešys. 1864—1904. T. 1, p. 52—53.

¹⁹ Jakubėnas P. Iš priespaudos ir vargo laikų.—„Biržų žinios“, 1929, gegužės 12.

visų perskaitytas, padėdavo, dabar nieko nežinoma.

XIX a. antrojoje pusėje buvo kuriamos valdžios tvarkomos pradžios mokyklos Biržuose (1863)²⁰, Papilyje (1864)²¹, Kvetkuose (1865), Pabiržėje (1871), Nemunėlio Radviliškyje (amžiaus pabaigoje). Caro administracija monarchizmo bei religinių idėjų skleidimo sumetimais prie pradžios mokyklų ėmė steigti vadinamas liaudies bibliotekas. Taip buvo vadinami tam tikri knygų bibliotekų įrengiami tam tikri knygų, skirtų liaudžiai skaityti, skyriai. Jiems vadovauti įpareigodavo mokytojus. 1897 m. šitokie skyriai, kaip rodo L. Vladimirovo tyrinėjimai²², buvo atidaryti prie visų Vilniaus švietimo apygardos kaimo pradžios mokyklų. Apie liaudies bibliotekų veiklą Biržuose žinių, deja, pasigendame.

Nuo 1897 m. Kauno gubernijoje buvo steigiami liaudies blaivybės globos komitetai. Rūpindamiesi kultūringu liaudies poilsiu, jie miestuose ir miesteliuose organizuodavo arbatines, bibliotekas-skaityklas, rengdavo liaudies skaitymus bei koncer-

tus. Liaudies blaivybės globos komitetas buvo įsteigtas ir Panevėžio apskrityje, kuriai tada priklausė Biržai. Šis komitetas plačiau nepasireiškė. Biblioteką-skaityklą prie arbatinės jis įsteigė tik Panevėžio mieste²³. Biržuose ir jų apylinkėse bibliotekų-skaityklų nebuvo.

Tokiu būdu per ilgus keturis šimtmečius įvairūs knygų rinkiniai bei bibliotekos biržijoje nebuvo nežinomas reiškiny. Knygos kaupėsi didikų rūmuose, dvaruose, bažnyčiose bei pas atskirus apsišvietusius to meto žmones. Jos nebuvo skirtos naudotis plačiajai visuomenei. Didžioji visuomenės dalis, liaudies masės iš viso nemokėjo rašto. Šių rinkinių istorinė reikšmė greičiau ta, kad juose buvo išsaugota daugelis leidinių. Jie vėliau pateko į kitas, visuomenei prieinamas bibliotekas. Ir tik XIX a. gale pradėjo formotis plačiajai visuomenei skirtų bibliotekų užuomazgos, kurioms dėl nepalankių ekonominių bei politinių sąlygų nebuvo lemta išplėsti savo veiklą.

Vilniaus Valst. V. Kapsuko universitetas
Bibliotekininkystės ir mokslinės
informacijos katedra

Įteikta
1970 m. sausio mėn.

ИЗ ИСТОРИИ БИБЛИОТЕК В Г. БИРЖАИ И БИРЖАЙСКОМ РАЙОНЕ В XVI—XIX ВЕКАХ

А. ВОКЕНАВИТЕ

Резюме

Первые библиотеки в г. Биржай возникли в XVI веке. Это были библиотека княжеского дворца и библиотеки костелов. В годы реформации и контрреформации образовывались коллекции книг в школах и у отдельных лиц. Несколько позже стали создаваться библиотеки в поместьях.

Отмена крепостного права создала новые условия для развития библиотек и чтения. Однако запрет литовской печати царскими властями тормозил развитие библиотек. Возникли формы нелегального распространения книг.

²⁰ Biržų gimnazija. Biržai, 1931, p. 19, 20; *Yčas J. Biržai*, p. 124.

²¹ Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija. T. 2. V., 1968, p. 761.

²² *Vladimirovas L.* Caro vyriausybės politika kultūros-švietimo srityje Lietuvoje 1861—1904 m. laikotarpiu.—„Bibliotekininkystės ir bibliografijos klausimai“, t. 3, 1964, p. 165.

²³ Ten pat, p. 179.

FROM THE PAST OF LIBRARIES IN THE TOWN AND DISTRICT
OF BIRŽAI IN THE 16TH—19TH CENTURIES

by A. VOKĖNAITĖ

Summary

The first libraries arose in Biržai in the 16th century. They were the library of the prince's palace and church libraries. In the years of Reformation and counter-reformation collections of books appeared in schools and at homes of private persons. Somewhat later libraries were created in manors.

The abolition of serfdom created new conditions for reading and development of libraries. But the tsarist government's interdict against the Lithuanian printing hindered the

formation of libraries. Illegal means of dissemination of books emerged.

According to reliable information a number of various libraries appeared and functioned in Biržai and the district during the period of 400 years. Later on many books from these libraries found themselves in the libraries accessible for the general public.

During the period in question the political and economic conditions were not favourable to form really public and free to all libraries.